

Balogh Piroska: *Ars scientiae*.
 Közelítések Schedius Lajos János tudományos
 pályájának dokumentumaihoz

A „közelítések” szó Balogh Piroska könyvének alcímében egy „sokjellemezős leírási módszer” (263.) kialakítására utal: a monográfus „egy univerzális tudományos diszkurzus kialakításához” (269.) szükséges „tudományos szótár” kiépülését és használati módjait mutatja be Schedius Lajos János életművében. Ez a diszkurzus az eltérő szaktudományok határterületein formálódik; az egyes tudományágakban különféle értelmet nyert megnevezésekre (pl. organizmus, rendszer, életerő, anyag stb.) Schedius úgy tekint, mint egy-egy „alapszótár elemeire”, s ezeket alapvetően kétféle módszerrel építi be egy-egy szövegbe. Hol meghatározásokat ad melléjük, s „szigorúan logikai módszerekkel újabb terminusokat hoz létre” (271.), hol viszont kerüli a meghatározásokat, s az alapszótár elemeihez igen rugalmas, elasztikus jelentéseket kapcsol. Az egyik beszédmód erős belső kohéziójú szerkezetet épít fel sokirányú, dinamikus utalásrendszerrel, s a belső utalások követését paragrafusos beosztás segíti; a másik beszédmód „saját-sága a játék és az ironia, mely épp a logikai szerkezet hiányosságait fedi fel, és inkább sejtet, semmint megmutat” (Uo.). A vizsgált diszkurzusnak megfelelően a monográfuséra is jellemző, hogy „egy szaktudomány terminológiáját egy adathalmaznak tekintve, ennek csomópontjait vagy elemeit belső utalásokkal más adathalmazok (azaz szaktudományok) csomópontjaival vagy elemeivel köti össze”. (269.) A monográfia szerzője Schedius diszkurzusát e diszkurzus igényeihez igazodva tudja olvasni; az életművet metaforikusan (s a vizsgált művek leg-többjét szó szerinti értelemben is) olyan kompendiumnak tekinti, amely „sok-féle hagyományt kínál fel alternatívaként, nem élezve ki az ütközőpontokat”. (385.) A monográfus a Schedius-életműben formálódó egyetememes megértéstan feltárására vállalkozik; a teljes életművet vizsgálja, s a pálya minden egyes mozzanatában tetten tudja érni Schedius legfontosabb törekvését: egy, az emberi lét

egészére érvényes univerzális tudományszemlélet és az ahhoz méretezett hermeneutika kialakítását.

Mindez újdonság, s éppen az ellentéte annak, amit a korábbi monográfusok felvállaltak: ők a zavarba ejtően szerteágazó életmű egyes részeit mindig csak a maradék részek rovására voltak hajlandók tárgyalni. A Schedius-pályát darabokra törték, s ennek következményeként a korábbi szakirodalomban az életmű „egy-egy szegmense ugyan több különböző tudománytörténeti megközelítésben szerepet kap, ezek az értelmezések azonban mintegy párhuzamosan kiépülve egymással nem kommunikálnak”. (50.) Ehhez képest Balogh Piroska monográfiája a „sokirányú, polihisztóri pályá” (66.) háttérben álló tudomány- és műveltségmodell újraalkotására vállalkozik, mert meggyőződése, hogy Schedius életművében a szerepkörök sokfélesége a közöttük lévő összefüggések, átjárások láthatóvá tévése közben érthető meg. Módszere ehhez a feladathoz igazodik: feltárja a szerepek, tevékenységi körök szöveges (levéltári) dokumentumait, a feltáró munka során dinamikus viszonyokat mutat ki az életmű szerepkörei között, megalkotja a megfelelések elbeszélésére alkalmas diszkurzust, s körvonalazza a holisztikus tudományszemlélethez mért egyetemes hermeneutikát. A monográfia tétele: Schedius tudományszemlélete szerint a *humanitas* teljes tartományáról szerzhető tudás (az egyedi tapasztalat általánosítása) megköveteli, hogy előfelteljezzünk egy általános tudományt (*ars scientiae*), amely azonban nem érhető el, csak megközelíthető a sokféle szaktudomány metaforikus megfeleltetésével. A tétel bizonyítása során a monográfus értelmezési viszonyba léptet egymással hagyományrétegeket és beszédmódokat, amelyek horizontján láthatóvá válik, hogy Schedius életművében „kirajzolódik egy antropológiai tudomány, egyfajta *Menschenkenntnislehre* lehetősége. Ennek hermeneutikai mintáját a klasszika-filológia, alapmodelljét az államelmélet, alakulástörténetét a *Gelehrten-geschichte*, a dinamikus környezetleírást a földrajz szaktudományai felől indulva alakította ki Schedius. Ahhoz azonban, hogy a *humanitas* tudománya megragadhatóvá és körvonalazhatóvá váljék, szükség volt a *humanitas* központi alkotóelemének meghatározására. Az ehhez vezető utat Schedius esztétikai témájú írásai mutatják”. (361.) A monográfiát igen élvezetes olvasmánnyá teszi, hogy a lenyűgöző filológiai aprómunkát és a távlatos tudománytörténeti vizsgálódást ötvözni képes Balogh Piroska ráadásul még „merész léptéket kedvelő értelmező” (385.) is. Nem riad vissza az *ironia* olvasási alakzatától, amely Schedius és göttingeni tudóstársainak tudományszemléletében – a későbbi tudományos diszkurzusok számára már csaknem érthetetlen módon – azt jelentette, hogy „azonos tételeknek éppúgy védhető konstruktív, mint dekonstruktív kifejtése”. (382.)

A „szaktudományok nyelvei között áthallásos csomópontokat biztosító szó-tár” programját és „valamiféle egyetemes hermeneutikai tudomány, a *scientia*

scientiarum” (271.) körvonalazását az új humanizmus *klasszika*-értelmezése tette szükségessé. Göttingenben Christian Gottlob Heyne tanítványai között ott volt Friedrich Schlegel, aki a határtalanul növekvő klasszicitás modelljével javaslatot tett az önmagában és önmagáért álló, az előállításától függetlenedő, a recepció folyamatában születő műalkotás fogalmára. A *klasszikus* (s az ahhoz tartozó tropológiai rendszeren belül az *ember* és az *én*) fogalma végtelenül aktív, elasztikus, ám fölötté áll minden egyedi tapasztalatnak. E fogalom *felé* minden egyedi folyton csak úton van. Schlegel a klasszikust olyan eredetpontként anticipálta, amely lehetővé teszi az egyedi emberi törekvések harmonikus szerveződését, ám azt is látta, hogy ez az eredetpont nem tapasztalati létező, így az egyedi reflexióban nem érhető utol. A „közelítések” a monográfia szóhasználatában arra utal, hogy az individuális és az általános között közvetítő hermeneutika soha nem számolja fel teljesen a meg-nem-értést.

Az emberről szerezhető tudás mindig vissza van kapcsolva olyan axiomatikus döntésekhez, melyek ugyan az emberi érintkezések síkján igazolódnak, ám az individuumok kezdeményezéseiben gyökereznek. Ez a „*szubjektív egyetemesség*” (381.) kihívása, amelyre a Schedius-életmű egy diszkurzus, a göttingeni tudományszemléleten alapuló „*viszonyjelölő leírás*” (393.) kidolgozásával és egy holisztikus hermeneutikai módszer körvonalazásával válaszolt. Ennek jelelméleti alapjait a monográfus nem tárta fel külön alfejezetben; recenzensként csak azért térek ki erre, mert úgy ítélem meg, Schedius diszkurzusának megértését segítheti, ha emlékezetünkbe idézzük Johann Gottlob Fichte tanítását az *intellektuális szemléletről*. Ez nem érzéki szemlélet, hanem a tudat prereflexív, önmagának sem teljesen átlátható alapja, s még ebben a fogalomban is vannak differenciák, amelyekben benne rejlenek a *közvetítés* mozzanatai. Manfred Frank a *Selbstbewußtseinstheorien von Fichte bis Sartre* (1991) elemzéseiben feltárta, hogy ez a közvetítés a jel identitásalkotásaként és a jeleknek egy tagolt rendszer ökonómiájába történő beilleszkedéseként megy végbe; ez garantálja az önazonosság tudását az egyedi reflexió számára. A jelek által közvetített interakciók fő tendenciája az egyedi tapasztalatokat igazoló közös tudás létrehozása. Ugyanakkor az emberre vonatkozó tudásban a szimbolikus rend univerzális összefüggései nem mennek át töretlenül az individuális értelemalkalmazásba. A tapasztalatban gyökerező, de a közösségi aktivitásokban igazolódó tudás az általánosíthatóság követelményét egy *megfeleltetési struktúra* kibontásával képes kielégíteni. E struktúrában csak azok a viszonyok válnak láthatóvá (ismételhetővé), amelyek egymásra utalnak (ez a kodifikálhatóság halmaza), de az értelemalkalmazás eredetéként posztulált üres absztrakció (a pozitív kifejezések alapja) nem érhető el. Viszont közölhetővé válik, ha egy létező ismertetőjegyeként tárgyiasul a szintetikus és analitikus ítéleti aktusokban (részt vesz a tulajdonságjegyek csereforgalmában). Ez a beíródás a

tudás rendszerébe, a tulajdonságoknak ez a megfeleltetésen (összehasonlításon, behelyettesítésen) alapuló vándorlása a különböző létezők között a trópusok rendszerének legáltalánosabb működésén alapul, ahogyan azt Paul de Man bemutatta Fichte 1798-as művének, *A teljes tudománytan alapvetésének* elemzése során. Úgy vélem, ez a jel- és metaforaelméleti összefüggés segíthet megértenünk, miért tette szükségessé egy általános tudománytan előfeltételezése a szaktudományi diszkurzusok metaforikus megfeleltetését Schedius tudományszemléletében, s miért vált alapvető közelítésmódjává a „viszonyjelölő leírás”, amely nem tartalmaz „fölttes fogalmi azonosítót”, tehát „földolja az antinómia problémáját, mely a fogalomszerű meghatározásból adódna”. (393.)

A könyv első fejezete (*Simulacrum simulacri. A portrékról...*) elsőrangú kánon-és kultusztörténeti tanulmány. A 19. századi kánonalkotási szokások retorikáját és irodalompolitikai, intézménytörténeti összefüggéseit feltáró jelentős munkák sorába tartozik; eredményei és módszerei párbeszédben vannak a *kultusztörténet* (Dávidházi Péter), a *kritikatörténet* (Korompay H. János) és az írói életpálya társadalomtörténeti tanulságait vizsgáló *intézménykutatás* (Szilágyi Márton) hazai diszkurzusaival. Ez a fejezet Schediust a Toldy Ferenc által megalkotott kánon vesztéseként mutatja be; részletesen elemzi, hogy Toldy milyen retorikával rajzolta meg Schedius halotti maszkját, amely azután az elhunyt valódi arcát másfél évszázadig képes volt elfedni. Világossá válik, hogy mind a *szövegportré*, mind a *hagyaték megrostálása* Toldy Ferenc irodalompolitikai, önérvényesítő törekvéseit mutatja.

A könyv egy igen kiterjedt forráscsoport, a Kazinczy-levelezés tanulmányozása eredményeképpen ráirányítja figyelmünket a kánonalkotás egy talán kevésbé tudatosított eljárására: a Toldy-féle portré és pályakép rögzüléséhez – egyes súlypontok áthelyezése ellenére is – Heinrich Gusztáv 1902-es emlékbeszéde azzal járult hozzá, hogy eseti összefüggéseikből kiragadva idézte Kazinczy és Schedius levelezését. A monográfus az eredeti kontextusok elemzése közben arra figyelmeztet, hogy „e szövegek szelektált felhasználása tehát személyiségkép megalkotásához igen vitatható eljárás” (38.), viszont kétségtelenül alkalmas eszköz a kánonban előzetesen kialakított helyzet rögzítésére. A *válogatáson alapuló idézés* kánonalkotó módszeréről van szó, ez az eljárás tematikus csomópontok (idegen–magyar, centrum–perem ellentét, alá- és fölérendeltség) forgalmazásán alapul: ez irányította a 20. század során a Toldy-féle minősítésre támaszkodó szakmunkák nyelvezetét, s ettől a meghatározottságtól a kutatók még akkor sem tudtak szabadulni, ha ellenőrző kontextusként felhasználták a Kazinczy-levelezést.

A könyv nyitányaként a kánon- és kultusztörténeti áttekintésnek az a szerepe, hogy láthatóvá tegye, milyen súlyos félreértésekhez, kisajátításokhoz vezetett „a párhuzamosan futó tudománytörténeti szövegek egymástól való elzárt-

sága” (53.) a Schedius-életmű diszkrét szaktudományi megközelítéseiben. Az életművet kanonizáló diszkurzusok fogalmi csomópontjainak elemzése – az újabb *nyilvánosság-történeti* kutatások módszertani ajánlataival összhangban – segít belátnunk, hogy a Schedius *név*hez kapcsolódó *tevékenységkörök* pusztá hivatkozásként szolgáltak különféle csoportoknak, hogy *retorikusan* megalkossák *önképüket*, s azt időről időre *rögzíthessék*. A nemzetietlennek látott tudományos életművet folyton „újrahantolták” (49.) az irodalomtörténet „nemzeti” kánonjában. A kultúra-közvetítőt elismerték a hazai németiség kulturális és politikai beilleszkedési törekvései közepette. A titkosrendőrséggel való együttműködésről a történészek nagylelkűen „megfeledeztek” a nemzeti reformer arcélének megerősítése végett. Az iskolaszervezőt kultikus hőssé avatták az evangélikus egyháztörténet felekezeti zártságát mérséklendő. A könyv általános szinten tehát az *identitás* megalkotásának versengő változatairól is szól. Balogh Piroska figyelmeztet: a pályakép megrajzolásához és a holisztikus tudomány szemlélet megértéséhez az *identitás*-szerkezet olyan modellje szükséges, amely érvényre tudja juttatni Schedius „többszörös kötődését”. (47.) Schedius megítélése viszont mindeddig egyoldalú *identitás*-szerkezetre épült: tudománymodelljével és közéleti szerepváltozataival már kortársai is részben érvek nélkül vitáztak, részben más diszkurzusokból kölcsönözve az érveket. A szaktudományosan elkülönült kutatók eddig újra és újra csatlakoztak a Schedius-szövegek „hangját” elnyomó korabeli diszkurzusváltozatokhoz: megismételték azok retorikáját.

Annak érdekében, hogy ezt a szokást eltávoztassa, Balogh Piroska *újraolvassa* Schedius *lehetőleg összes, latin, német és magyar nyelven írt munkáját*, s közben megkísérli átállítani a kanonizált szövegértelmezési pályákat. Bámulatatosan kiterjeszti levéltári kutatásait, s találatainak értelmezése közben az eddigi téves beidegződéseket lebontja, helyreigazítja. 2005-ben jelent meg a Csokonai Könyvtár *Források* sorozatában a *Doctrina pulchri. Schedius Lajos János széptani írásai* című kötet; ebben Balogh Piroska felvállalta és elvégezte a szövegkiadás feladatát, hatalmassá duzzasztotta fel a kiadás jegyzetapparátusát, hogy szövegértelmezéseit ellenőrizhetővé tegye. E filológiai feladatok elvégzésére is utal a „közelítések” szó a könyv címében, illetve a három pont a „szövegértelmezés” szó előtt az 1.5 fejezetcímében („... a szövegértelmezésig”).

A könyv második fejezete (*A tudomány mestersége: örökölt és örökített minták*) azt mutatja be, hogy a Schedius által követett, főként göttingeni képzése során megismert *tevékenységszerkezeti modellben* van egy középponti, ám sok irányban kiegészített-kiterjesztett *tevékenységi terület*: a tudósi és hivatali szereplehetőségeket megvalósító *professzori életpálya*. Schedius erre építi rá, ehhez igazítja hozzá a hagyomány által kínált társadalmi szerepmintákat. Viszont „nem selektálva-spezializálva, hanem minél szélesebb spektrumban, mintegy változtatva-

próbálgatva azokat”. (83.) A göttingeni filológiai szemináriumban elsajátított tudománykonceptió az emberi tevékenységek széles spektrumának megvalósítására ösztönzött. A képzési programban fontos helyet kapott az ember materiális adottságainak alakítása (testgyakorlatok, vívás, lovaglás), a kvantitatív viszonyok értelmezése (kereskedelmi és gazdasági ismeretek, területmérési számítások, kísérleti fizika, matematika, mértan, mechanika, fejszámolás), a gyakorlati hermeneutika, valamint a pedagógia, a pszichológia és az esztétika (minthogy a belső emberi erőket az érzéki megismerés hiányaiból és erősségeiből fakadó projekcióknak tartották). Ezt a képzési programot és az ehhez igazodva kibontakozott korabeli német tudósi pályákat tekinti vonatkoztatási mezőnek a monográfus, amikor bő kétszáz oldalon elénk tárja Schedius pedagógiai, oktatásügyi, tudományszervezői, könyvforgalmazási, kritikusi, dramaturgi, színházügyi, valamint tudományos–kulturális társaséletet szervező tevékenységét. A monográfia körvonalazza Schedius *antropológiai* szemléletét: ez az egyetemes – tudományos és a nemzeti – kulturális evolúció kettős kanti posztulátumából indult ki, de a teleologikus fejlődés fogalmát Blumenbach *Bildungstrieb*-elmélete alapján „dinamizálta” (189.) és beleillesztette „a körülmények komplexitásához igazodó organizmus” (190.) koncepciójába.

A harmadik fejezet (*A tudomány művészete: scientia humanitatis*) egy – célját tekintve az emberre irányuló – egyetemes hermeneutikát vázol fel. Az univerzális módszer lépései a feltárás, majd az összegyűjtött objektumhalmaz elrendezése (filológiai: kontextusba állítás, genetikus: alakulástörténet elbeszélése, komparatív: etnológiai mintára, matematikai: egyenletállítás, a legkisebb és a legnagyobb középértéke, az erők középíránya, a súlypont meghatározása), végül pedig az elrendezettek értelmezése (az olvasat kialakítása olyan diszkurzust igényel, melyben a szaktudományok között metaforikus megfeleltetés jön létre). Lehetőségessé válik, hogy miközben egy diszkurzus geomorfológiai témát taglal, az olvasó társadalom-értelmezésként olvassa a szöveget. „Ezek az értelmezési módszerek tehát eredendően egy-egy szaktudományhoz kötődnek, itt azonban egy univerzális, azaz bármely objektumra vonatkoztatható és bármely szaktudományban alkalmazható vizsgálati modell részeként vannak jelen”. (269.)

A tudományterületek közötti szaknyelv ökonómiaja Schedius diszkurzusai-ban a tudomány szemléletből következik: a szakterületi terminológiák közötti metaforikus megfeleltetések nála egy holisztikus hermeneutika kibontakozását eredményezték, amely felé a szaktudományok közül „az esztétika jelenti az átvezető közeget”. (272.) A monográfus diszkurzusában a szaknyelvek közötti átjárás ökonómiaja a diszkurzív rendszerek versengésében ma egyre nehezebb helyzetbe kerülő irodalomtudomány számára példásan valósul meg. Hiszen Balogh Piroska a *nyelvet* a reflexív megértés kitüntetett közegének tekinti, s a tudomány-

történetileg feltárt szerepmodellek általános retorikusságát, a diszkurzív mezők logikáját hajlandó az egyes szövegek részletező elemzése közben felmutatni (holott erről manapság sajnálatosan könnyen mond le sok kultúratudományi érdeklődésű irodalomtudós). Vagyis az egyes szövegekben zajló figurális, retorikus, tropologikus átrendeződések állhatatos elemzésétől – helyesen – még akkor sem tekint el, ha a teljes diszkurzív mező általános retorikus szerveződését kívánja bizonyítani. Összhangban azzal az átrendeződéssel, hogy Schedius a „rétorikát is a szépérzék teóriájához kapcsolja” (374.), s elmozdítja a rétorika fogalmát „a figurális retorikai hagyomány felől a kifejezésmód, a nyelv retorizáltságának irányába”. (375.)

A monográfiában a Schedius-művek újraolvasása „fokozott gyanúval” (297.) valósul meg: Schedius szövegei ugyanis telítődtek dialogikus felhangokkal; a szóválasztás, a rejtjelezett utalásrendszer, a kihagyásos retorika mind annak jelzése, hogy diszkurzusa *verseng* a más előfeltevésekre épülő diszkurzusokkal. Életműve az írásos kultúra magyarországi történetének olyan időszakában bontakozott ki, amikor nagyon különböző antropológiai, hermeneutikai és szövegelméleti mintázatok érvényre jutása (illetve juttatása) közepette, vitákban zajlott a kulturális hagyományok archiválására alkalmas értelemfeljegyzési rendszerek intézményesítése. Ilyen *kultúraarchiválási modell* Schedius felfogásában a *scientia humanitatis*, amely a klasszika-filológia szaktudományától kölcsönzi megértéstanát, de az állam- és társadalomelméletek felől épül ki: azaz a humánium közösségi szféráját kutató elméleti tudományok közegében. Schedius államelméletének modellje és kifejezőkészlete kapcsolódik a természettudományos terminológiához, illetve azonosul az esztétikájában felvázolt organikus modellel. Az esztétikai alanyok az organizmus önreflexiójának megtestesítői, hiszen képesek az általuk alkotott organizmusban megnyilatkozó abszolút empirikus szépség befogadására.

Schedius esztétikai tárgyú írásaiban a nyelvileg kifejezhető világ gondolataink és érzeteink világa, vagyis „egyetemessége” „szubjektívizálódik”. (373.) Ennek két következményét is feltárja a monográfus. Kant követőjeként Schedius az esztétikának hermeneutikai feladatát ad: közvetítenie kell az érzéki megragadás és a fogalmi általánosítás között, össze kell illesztenie a transzcendentális és a metafizikai diszkurzust (e törekvést a monográfia a 390–391. oldalakon taglalja). Láthatóvá válik a hazai Kant-recepció egy fontos mozzanata: Schedius 1828-as esztétikai elméletalkotásában Kant radikális elméletalkotási igénye valósult meg. Kant rendszerében ugyanis az esztétika a *megismerés* fenomenalizált, nyelvi-fogalmi szemléleteken átvezetett, empirikusan megnyilvánuló *alapelve*, amelyre rábízta az ész és a gyakorlat összeillesztését. Az esztétika tehát a filozófiai fogalomképzés területe, amely „az absztrakt-fogalmi megismerés fogalma helyett a folytonosan változó rálátást biztosító érzéki megismerés modelljén alapul”. (369.)

Esztétikai elméletalkotását Schedius sem elsősorban a szépség szakesztétikai kérdéseinek tisztázására dolgozta ki, hanem azt mérte fel, hol húzódnak az emberi tapasztalásra vonatkozó elméletalkotás határai. A „közelítés” itt arra vonatkozik, hogy az elméletalkotás teljesítőképességének határait csak interdiszciplináris viszonyjelöléssel lehet felmérni. Mindezt „az emberi intellektus fogalom- és szövegközpontú működése” (391.) teszi szükségessé, ezért – második következményként – a rétorika szaktudományát Schedius a szépérzék általános teóriájához kapcsolja. Ebben a távlatban viszont az is láthatóvá válik, hogy Schedius latin nyelvű széptani tárgyú szövegei magukban foglalták annak az esélyét, hogy a kanti esztétika hazai recepciója az „unendliche Perfektibilität” (F. Schlegel) nyelvszemléleti távlatába kerüljön. Balogh Piroska Schedius-monográfiája ezeknek az összefüggéseknek a sugalmazásával az esztétikai gondolkodás hazai történetének új felvázolására is ösztönöz, hiszen a *Principia philocaliae seu doctrina pulchri* (1828) megjelenése után két évtizedig az esztétika hivatalos tankönyve volt a pesti egyetemen.

(Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2007. [Csokonai Universitas Könyvtár, 38.])